

Turdialiyev Hasanjon Xamraliyevich

*O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi
Farg'ona "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseyi
tarix fani o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5913357>

MARKAZIY OSIYO DINLARI TARIXI

Annotatsiya: *ushbu maqolada yuksak insoniy fazilatlarining shakllanishi, matematika, astronomiya va tibbiyot rivojlana boshlaganda fan bilan din o'zaro uyg'unligini hamda Markaziy Osiyo dinlari tarixi to'grisida yozilgan*

Kalit so'zlar: *insoniy fazilatlar, matematika, astronomiya, tibbiyot, fan, din, Markaziy Osiyo, tarix.*

Din azaldan kishilarni hamisha yaxshilikka, ezgu ishlarga chorlagan. Markaziy Osiyo xalqlari e'tiqod qilib kelgan islom dini ham yuksak insoniy fazilatlarining shakllanishiga xizmat qilgan. Din insoniyatning ruhiy dunyosi bilan chambarchas bog'liq, ijtimoiy hayotda doimo u bilan birga bo'lib kelgan.

Dinni o'rganish — bu inson ma'naviy dunyosini o'rganishdir. Diniy manbalar insoniyat tarixida sodir bo'lgan ibratli voqealarni o'zida mujassam qilgan, ular kishilarni axloqiy tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Bu esa insonning hayot so'qmoqlarida adashmasligi, yaxshi-yomon, oq-u qorani anglab yetishi hamda o'z umrini oqilona tashkil etishi uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Natijada insonning turmush tarzi yuksalib, jamiyatda taraqqiy etadi. Dinga e'tiqod qilish va vijdon erkinligi masalasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida o'z aksini topgan. U xalqaro huquqiy-me'yoriy talablarga to'liq javob beradi.

Fan va din har doim o'zaro yaqin munosabatda bo'lib kelgan. Tarixda ularning munosabati turli shakllarda namoyon bo'lgan. Qadimgi Yunonistonda Suqrot, Aflotun, Arastu uchun fan va din deyarli bir soha — falsafa bo'lib, u «Fizika» va «Metafizika» qismlariga bo'lingan. Keyinroq matematika, astronomiya va tibbiyot rivojlana boshlaganda ham fan bilan din o'zaro uyg'unligini saqlagan. Xuddi shunday munosabat Konfutsiy, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy va boshqa Sharq mutafakkirlari faoliyatida ham kuzatiladi.

Bugungi kunda fanda dinlarning shakllanishi tarixiga oid ikki xil: teologik va materialistik qarashlar mavjud. Teologik (ilohiy, diniy) yondashuvga ko'ra, turli buyumlarga sig'inish va ko'pxudolik, jumladan, animizm, totemizm, fetishizm va shomonlik yakkaxudolikdan keyin yuzaga kelgan. Jumladan, yahudiylik, xristianlik va islom dinlariga ko'ra, Xudo ilk inson — Odamni yaratib, unga o'zini tanitgan va Odam avlodlarini o'ziga sig'inishga chaqirgan. Vaqt o'tishi bilan insonlar sof ta'limotdan uzoqlashib, turli butlarga sig'ina boshlaganlar. Dinlarning kelib chiqishi haqidagi

ikkinchi qarash fanda materialistik yondashuv deb nomlanadi. Mazkur qarashlarning paydo bo'lishi antik davrga borib taqaladi. Ilk bor qadimgi yunon faylasuflari bu haqdagi o'z qarashlarini bayon etganlar.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda fanda dinlar shakllanishining teologik yondoshuviga biroz to'xtalib o'tsak.

Animizm. Qadimgi odamlar atrofdagi dunyoda hayvonlar, o'simliklar, tabiat hodisalari kabi har narsaning joni, ya'ni ruhi mavjud deb tasavvur qilganlar. Qadimgi Markaziy Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan afsonaviy ko'rinishga ega bo'lgan yer, olov, o'rmon, suv, tog' va uying odamsimon «ruhlari» ham shundan kelib chiqqan deyiladi.

Totemizm. Ibtidoiy jamoalar qavm-qarindoshlik asosiga qurilgan. Odam ijtimoiy munosabatlarning ushbu ko'rinishini tashqi muhitga – tabiatga ham ko'chirgan. Urug'ning jonivorlar va o'simliklar olami bilan aloqasini ular bilan qondoshlik alomati deb tushunilgan.

Fetishizm. Zamonaviy dinlarda fetishizm tabarruk buyumlarni tavof qilish tarzida, jumladan, xristianlarda — xoch, ikonalar, mayitga sig'inish, buddizmda – tabarruk o'g'ir yoki hovoncha tarzida saqlanib qolgan. Irim-sirimga ishonadigan odamlar orasida tumor baxt keltiradi, ko'zmunchoq esa yomon ko'zdan asraydi, degan ishonch mavjud bo'lgan. Taqa, tumor, bo'yin taqinchog'i (kulon) kabi narsalar zamonaviy fetishlarga misol bo'ladi. Shamanizm (shomonlik). Boshqa millatlarda bo'lgani singari, Markaziy Osiyo xalqlarida ham shamanizm turli ko'rinishlarda kuzatiladi. Folbinlik, rom ochish, issiq-sovuq qilish, ilgirlik kabilarni shamanizm belgilari sifatida keltiriladi.

Jonivorlar va o'simliklarga sig'inish. Markaziy Osiyo xalqlari orasida, asosan, quyidagi jonzotlar va o'simliklar muqaddaslashtirilgan:

- Bo'ri. Qadimgi turk afsonalariga qaraganda, Ashina qabilasidan bo'lgan yosh go'dakni bo'ri emizib katta qilgan.
- Ot. Otni ulug'lash turkiy xalqlar orasida qadimdan mavjud bo'lgan.
- Qushlar. Rivoyatlarga ko'ra, o'zlarini O'g'izxon avlodlari deb hisoblagan turkiy o'g'izlar bobolar timsolini yomonliklardan asrovchi qushlarda ko'rishgan.
- Daraxtlar. Markaziy Osiyoda chinor va sarv daraxtlari (archa) qadimdan muqaddas kuchga ega obyekt sifatida e'zozlangan.

Mamlakatimizda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirishda milliy qadriyatlar bilan bir qatorda diniy qadriyatlarning ahamiyati ham katta. O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovning quyidagi so'zlarida bu tamoyil o'zining yorqin ifodasini topgan edi: «Mamlakatimizni demokratik tamoyillar, ilm-fan yutuqlari, yuksak texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish bilan birga, muqaddas dinimizni, milliy o'zligimizni asrab-avaylab yashashni maqsad qilib qo'yganmiz». Bunday yondashuv hayotiy asosga ega bo'lib, u din sohasida kechayotgan o'zgarishlarni xolis, ilmiy

o'rganish va shundan kelib chiqib, ijobiy jarayonlarni yanada rivojlantirish, salbiy holatlarning oldini olish uchun imkoniyat yaratdi.

Ko'p millatli O'zbekistonda mustaqillikka erishilgan ilk yillardanoq din, bag'rikenglik masalalariga katta e'tibor berildi. Dinning insonparvarlik falsafasi, ezgu g'oyalari va buyuk ajdodlarimiz merosidan bahramand bo'lish, ushbu yuksak qadriyatlarining yoshlar qalbidan joy olishi uchun mamlakatimiz ta'lim tizimi sohasida ko'plab ishlar amalga oshirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. "Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz", "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q", 7j., tarix, 1999;
2. Saidqulov T ., "O'rta Osiyo xalqlari tarixining tarixshunosligidan lavhalar", 1-kitob, tarix, 1993;
3. Tarix fanining markazi "Tarix", 2003.
4. <http://iht.uz/>
5. <https://uz.wikipedia.org/>
6. <https://uz.denemetr.com/>